

DORPSKERN ELDEN

GEMEENTE ARNHEM

TOELICHTING BESCHERMD
DORPSGEZICHT DORPSKERN ELDEN

COLOFON

Titel	Toelichting beschermd gezicht dorpskern Elden
Opdrachtgever	Gemeente Arnhem
Contactpersoon	mevrouw Ing. B.T. Overbeek
Datum / Versie	Concept juli 2024
Auteurs	F.J. van Slochteren MA Drs. G.J.M Derks

Inhoudsopgave

1	Inleiding	3
2	Ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis	4
2.1	Ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis tot omstreeks 1800	4
2.2	Elden in de negentiende eeuw	6
2.3	Elden in de eerste helft van de 20ste eeuw	7
2.4	Tweede wereldoorlog en wederopbouwperiode	8
2.5	Periode ca 1960-heden	10
3	Huidige ruimtelijke karakteristiek	12
3.1	Ruimtelijke structuur.....	12
3.2	Bebouwingsbeeld.....	16
3.3	Groenstructuur	18
4	Nadere typering van de te beschermen waarden	21
5	Begrenzing aangewezen gebied	23
6	Waardering (motivering).....	25
	Bronvermelding	26

I Inleiding

Het dorp Elden ligt tussen de Arnhemse stadswijken Malburgen, Elderveld, Kronenburg en De Laar. De stedelijke druk op het van oorsprong Betuwse dorp zorgt ervoor dat de dynamiek in het dorp veel hoger is dan in de meeste andere dorpen in het Gelderse rivierengebied.

Het dorp in de stad wordt door de gemeenschap gewaardeerd om het dorpse karakter en het rijke groen. Om meer grip te krijgen op de waardevolle karakteristieken en de bescherming hiervan is in mei 2022 vanuit de raad een verzoek gekomen om Elden aan te wijzen als gemeentelijk beschermd dorpsgezicht. De aanwijzing als beschermd gezicht heeft als intentie meer te beschermen dan alleen individuele bebouwing. Alhoewel de (monumentale) bebouwing een grote invloed heeft op het karakter van het dorp, is het de combinatie met de waardevolle open ruimten, zichtlijnen, doorzichten, beplanting en het beleefbare (mini)reliëf die de historische identiteit en het eigen karakter schept.

Historisch-Geografische Context

Het dorp Elden is een oeverwalddorp op de zuidelijk oeverwal van de Nederrijn. Deze oeverwal is op enige afstand van de rivier gelegen, waardoor Elden los van de rivier ligt. Door de nabije ligging van Arnhem ontwikkelde Elden zich al vroeg ten dienste van de nabijgelegen stad, waardoor tuinderijen en boomgaarden breed vertegenwoordigd waren. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het dorp zwaar beschadigd. Ten behoeve van het herstel werd een wederopbouwplan opgesteld. In het kader daarvan werd de stedenbouwkundige opzet gewijzigd en kreeg het dorp kreeg onder andere een nieuw centrum met een brink en kreeg het dorp zijn eerste planmatig ontwikkelde woonbuurten. In 1966 werd het dorp bij de gemeente Arnhem gevoegd. In de daarop volgende jaren raakte Elden verder ingesloten door de omringende wegen en stedelijke uitbreidingen maar heeft tot op heden zijn dorpse karakter heeft weten te behouden.

Karakteristiek

Het dorp Elden ligt langs de Huissensedijk en de Drielsedijk. Het deel van het dorp dat op deze dijk is georiënteerd is nog herkenbaar als een oeverwalddorp. Het heeft een relatief open opzet, met kleinschalig agrarisch gebruik op de open plekken tussen de bebouwing waardoor het een relatief groen karakter heeft.

Meer zuidwaarts ligt De Brink, een driehoekig plein met omringende bebouwing dat stamt uit de wederopbouwperiode. Langs de oude assen, namelijk de Klapstraat en de Rijksweg West, is de ruimte ingevuld met kleinschalige uitbreidingen uit verschillende perioden. Het dorp is volledig omringd door wegen met daarlangs gelegen groenstroken.

Leeswijzer

In deze toelichting op de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht worden in het volgende hoofdstuk eerst de hoofdlijnen van de ontwikkelingsgeschiedenis kort geschetst. In het derde hoofdstuk wordt de huidige ruimtelijke karakteristiek beschreven. De te beschermen waarden worden in het vierde hoofdstuk nader getypeerd in zo concreet mogelijk termen, mede ten behoeve van de vertaalslag naar het toekomstige beleid. In het vijfde hoofdstuk wordt de begrenzing van het beschermd dorpsgezicht nader toegelicht en gemotiveerd. De precieze ligging van de grens is op de bij deze toelichting gevoegde begrenzingskaart ingetekend. In het zesde en laatste hoofdstuk wordt kort gemotiveerd waarom het dorp Elden zo waardevol is dat een aanwijzing als beschermd dorpsgezicht op zijn plaats is.

2 Ontstaan en ontwikkeling

2.1 Ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis tot omstreeks 1800

Het dorp Elden werd voor het eerst vermeld in 855 als *Elti*. In deze periode was het dorp kloosterbezit van het klooster Werden. De kerk van het dorp, de Bonifaciuskerk, werd voor het eerst vermeld in 1342. Het dorp kan in zijn vroege vorm getypeerd worden als een oeverwalddorp of een gestrekt esdorp van de rivierklei. Het dorp ligt op de zuidelijke oeverwal van de Nederrijn. Gedurende de middeleeuwen werd de waterhuishouding in de Betuwe verbeterd, met name door de aanleg van dijken. In de 14e en 15de eeuw werd uiteindelijk de gehele Betuwe omsloten door een bandijk. In het geval van Elden is dit de Drielsedijk, die langs de oeverwal aangelegd is. Het gebied tussen de Nederrijn en de dijk bestaat uit verschillende uiterwaarden en buitenpolders, zoals de Polder Meijnerswijk, Malburgsepolder en de Stadswaarden. Meijnerswijk behoorde tot het dorpsgebied van Elden net als de meer zuidelijk gelegen komgronden (Eldensche Polder) tot aan de Eldensche Zeeg.

In de periode 1607-1610 werd de Grift, een scheepvaartverbinding tussen Nijmegen en Arnhem, aangelegd met een daarnaast gelegen dijk, de Griftdijk. Na het in gebruik nemen van het kanaal kwam er een trekschuitverbinding tussen beide steden op gang. De Grift werd dwars door het dorpsgebied van Elden gegraven en eindigde bij het aan de Nederrijn gelegen gehucht *De Praets*. De Grift begon later sterk te verzanden waardoor de vaart in 1742 gesloten werd voor scheepvaartverkeer, waarna diverse delen werden gedempt. Op de begeleidende dijk werd een semiverharde weg aangelegd.

Kaartbeeld van Elden in 1635 uit Kaartboek van alle aan het St. Catharinae gasthuis toebehoorende landerijen door Nicolaas van Geelkercken.

In de 17de en 18de eeuw was dorp Elden nog beperkt van omvang zoals ook te zien is op de door Nicolaas van Geelkercken getekende kaart van de landerijen toebehorende aan het Sint Catharinagasthuis. Rond de Bonifaciuskerk stonden enkele huizen terwijl verder langs de dijk nog enkele boerderijen zijn ingetekend. Verder naar het westen lagen ook aan de Klapstraat enkele boerderijen.

De verpondingskaart van Elden (1807) geeft de situatie aan het begin van de negentiende eeuw weer. Daaruit blijkt dat er inmiddels meer bebouwing aanwezig was langs de Klapstraat, langs de in onbruik geraakte Grift en verder oostelijk langs de dijk. Ook zijn twee waaien of wielen ingetekend; de waai ter hoogte van de Grift ontstond bij de dijkdoorbraak van 1711 en de wiel meer richting het westen bij die van 1740. Bij dit laatste wiel is gedurende de 18de eeuw het landgoed Westerveld ontstaan. Oorspronkelijk zou op deze plek een herberg hebben gestaan, maar deze ging verloren bij de dijkdoorbraak van 1740. Het landgoed Westerveld bestond uit een voornaam huis met siertuin, wandelbos, moestuinen en enkele dienstgebouwen. In de ontstaansfase van het huis was het in handen van de familie Debets, maar door vererving kwam het landgoed in handen van de familie Van Voorst tot Voorst. Een van de telgen van dit geslacht was een fanatiek perenkweker- en beschrijver, waaraan het nog bestaande Perenlaantje een herinnering is.

Tekening van Huis te Westerveld uit *Historische Kring Elden* (2017) *Kringbulletin*. Jaargang 36, Nummer 133.

Kaart van Landgoed Westerveld uit Historische Kring Elden (2017) Kringbulletin. Jaargang 36, Nummer 133.

2.2 Elden in de negentiende eeuw

In de eerste helft van de 19de eeuw ontwikkelde Elden zich langzaam. Toch tonen de Verpondingskaart (1809) en de Kadastrale Minuutplans (1832) ondanks de relatief korte tussengelegen periode al enkele ontwikkelingen. Zowel langs de Klapstraat als langs De Brink verschenen nieuwe huizen en boerderijen.

De wegenstructuur bleef gedurende de 19de eeuw min of meer gelijk. Binnen de bebouwde kom werd de Grift geleidelijk aan gedempt en was rond 1880 al vrijwel geheel uit het straatbeeld verdwenen. De daarlangs gelegen Griftdijk - onderdeel van de grote weg tussen Arnhem en Nijmegen - werd steeds meer de belangrijkste verkeersader in het dorp; de naam werd gewijzigd in Rijksweg en later Rijksweg-West. Aan de noordzijde van de het dorp, nabij de voormalige herberg Het Zwaantje, was een tolplaats met een weegbrug.

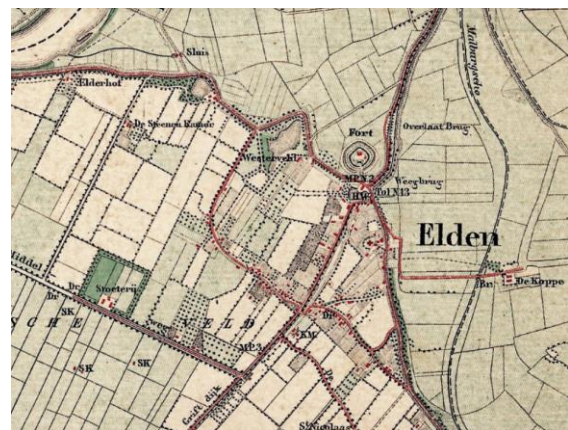
De verdere 19de-eeuwse ontwikkeling van het dorp wordt weerspiegeld in het aantal inwoners. Zo had Elden in het jaar 1829 525 inwoners, maar in 1849 waren dit er al 804 terwijl het inwonertal in 1899 inmiddels was opgelopen naar 1218. Het aantal huizen verdubbelde tussen 1849 en 1899 van circa 100 tot ruim 220. Deze groei vond grotendeels plaats binnen de bestaande oude structuren, met name rond de aansluiting van de Rijksweg op de Rijnbandijk en langs de Klapstraat. Rondom de brinkachtige ruimte aan de kruising van de Rijksweg en Klapstraat ontstond een kleine bebouwingsconcentratie. Vermeldenswaardig is onder meer de bouw van Huize Oosterveld aan de Rijksweg in 1886 in opdracht van de familie Vos de Wael. Aan de Drielsedijk werd eind 19de eeuw Huize Voorburg gebouwd, min of meer ter plaatse van de vroegere herberg Het Zwaantje.

Met de groei van het aantal inwoners kwam ook een aantal voorzieningen tot stand. Zo werd naast de bestaande Bonifaciuskerk in 1836 een nieuwe katholieke kerk gebouwd. De Bonifaciuskerk werd in 1866 aangepast en kreeg bij deze verbouwing het huidige beeld van een zaalkerk. Het onderwijs van het dorp werd gegeven in dit deel van het dorp, namelijk op de plek van de huidige Huissensedijk 8A.

In de 19de eeuw was sprake van een diversificatie binnen de landbouw in Elden door tabaksteelt, fruitteelt en de teelt van vollegrondsgroente met de inwoners van Arnhem als belangrijke afnemers. Een relatief groot deel van de tussen de bebouwing gelegen terreinen was dan ook in gebruik als tuin dan wel boomgaard.

In 1846 werd aan de zuidzijde van de dorpskom de korenmolen 'De Hoop' gebouwd in opdracht van R. Mulder, molenaar uit Elst. In dezelfde periode zien we ook een stoeterij in de komgronden verschijnen aan de Middeweg. Aanvullende werkgelegenheid kwam er met de vestiging van een tweetal steenfabrieken in de nabijgelegen Meinerswijkse Polder.

Een andere vermeldenswaardige ruimtelijke ontwikkeling was de bouw van het Fort Elden in 1866 ten noorden van de Drielsedijk in 1866. Het fort werd acht jaar later (Vestingwet 1874) alweer gesloten.

Elden omstreeks 1850 (links) en 1875 (rechts)

2.3 Elden in de eerste helft van de 20ste eeuw

Het dorp Elden richtte zich steeds meer op de Rijksweg, de doorgaande route over de Griftdijk, in 1935 omgedoopt in Rijksweg-West. Sinds 1908 liep over het tracé ook een tramverbinding tussen Arnhem en Nijmegen, geëxploiteerd door de 'Betuwsche Stoomtramweg Maatschappij'. De voor het plaatselijke goederenvervoer van belang zijnde stoomtramlijn werd echter in 1920 opgeheven voor wat betreft het tracé Elden-Lent.

De bebouwing langs de Rijksweg verdichte zich verder, met name rond de kruising Klapstraat-Rijksweg-West. In 1901 werd daar een nieuwe Neogotische driebeukige R.K. kerk gebouwd ter vervanging van de oude waterstaatskerk aan de Huissensedijk. Door de toenemende bebouwing ontstond rondom het kruispunt een tweede dorpskern, die de oude in betekenis geheel overvleugelde. Door de verdere groei van Elden in zuidelijke richting kwam deze oude dorpskern rond de Bonifaciuskerk wat excentrisch te liggen.

Na de eerste Wereldoorlog verdween de tabaksteelt in deze regio en kwam de nadruk (nog) meer op de fruitteelt te liggen. De uitbreiding van de boomgaarden vond vooral plaats op de oeverwal langs de dijk. Het voormalige Fort Elden ten noorden van de bebouwde kom werd in 1880 verkocht en vervolgens gesloopt. De hoefijzervormige omgrachting van het fort bleef gespaard. Huize Oosterveld werd in 1920 in gebruik genomen als nonnenklooster, na een schenking door de weduwe Vos de Wael, geboren Jonkvrouw Van Voorst tot Voorst.

De gemeente Elst liet aan het begin van de dertiger jaren uitbreidingsplannen opstellen door het Arnhemse ingenieursbureau Schaap, die enkele jaren later door diens opvolger Ir. G.L. van Straaten werden herzien. Voor wat betreft Elden voorzagen de plannen in een dorpsuitbreiding ten oosten van de (oude) Rijksweg die qua uitstraling de indruk van een voordorp van Arnhem moest gaan wekken. Van deze vooroorlogse uitbreidingsplannen kwam weinig terecht. Door de aanleg van de nieuwe rijksweg tussen de nieuwe bruggen in Arnhem (1932-1935) en Nijmegen (1936) verloor de oude Rijksweg (Griftdijk) zijn functie als belangrijkste doorgaande verbinding tussen beide steden.

Elden omstreeks 1925

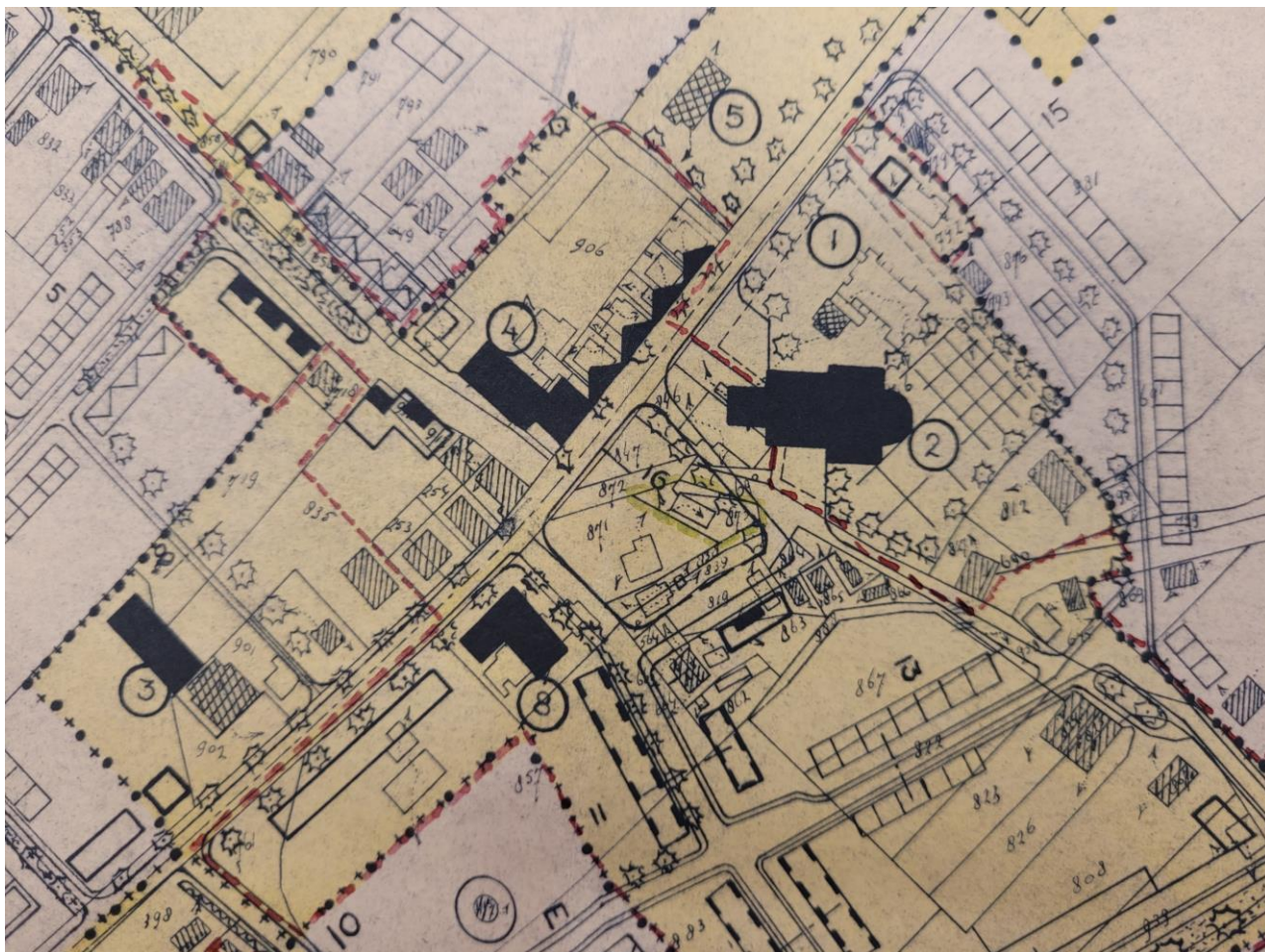
2.4 Tweede Wereldoorlog en wederopbouwperiode

Zoals de meeste Betuwse dorpen kreeg Elden in de laatste twee jaar van de Tweede Wereldoorlog te maken met oorlogsschade. Maar liefst 40% van alle panden in het dorp was volledig verwoest of onherstelbaar beschadigd, de rest was zwaar dan wel licht beschadigd maar nog herstelbaar. Vooral langs de Rijksweg was de schade aanzienlijk, waar de in 1906 voltooide kerk en de directe omgeving volledig werden verwoest. Er werden tijdelijk noodwoningen gerealiseerd langs de Middelweg (nu Elderhofseweg), Rijksweg West, Molenweg en Westerveldsestraat. Ook Huize Westerveld overleefde de oorlog niet; het door de Duitsers gevorderde landhuis werd in brand geschoten en niet meer herbouwd.

Links: De verwoeste Lucaskerk na de bevrijding; rechts (voormalige) noodwoningen aan de Rijksweg-West 92-A en B.

In 1947 werd een basisplan voor de wederopbouw van Elden opgesteld door Ir. G.L. van Straaten en diens assistent F.W. van Droffelaar. Het plan werd in augustus 1949 vastgesteld door het college van Algemene Commissarissen voor de Wederopbouw.

Detail van het centrum van het Basisplan Wederopbouw van Elden uit Toegang 2951: Nummer 566 Wederopbouwplannen Elst.

Het meest opvallende onderdeel van het basisplan was de vernieuwing van de dorpskern rond de samenkomen van de Rijksweg en de Klapstraat, die deels werd verbreed. Het daar gelegen min of meer volgebouwde brinkje maakte plaats voor een nieuw - ruim 3000 m² groot - verhard dorpsplein genaamd de Brink. Daarmee werd tevens voorzien in de wens om te kunnen beschikken over een verhard kermisterrein. De kerk, die eerder noordelijk van de pastorie stond, werd verplaatst richting de Brink en schuin op dit plein georiënteerd met het koor aan de oostzijde. De nieuwe kerk werd uitgevoerd als een eenvoudige zaalkerk met lage zijbeuk, waarna er na 1960 een expressionistische toren voor is gezet. Aan de westzijde kwam tussen 1948 en 1958 een nieuwe, gesloten wand tot stand bestaande uit winkel- en horecapanden met bovenwoningen gebouwd in een voor de Wederopbouwperiode karakteristieke Delftse Schoolstijl. Aan de zuidzijde van De Brink was de protestantse school in combinatie met verenigingsgebouw, Ons Gebouw, gepland.

Niet alle onderdelen van het eerste wederopbouwplan werden daadwerkelijk uitgevoerd. De aanpassingen hielden vermoedelijk verband met de herziening van het wederopbouwplan in 1955 in samenhang met een geheel nieuw uitbreidingsplan in hoofdzaak en in onderdelen. Zo was bij (4) aanvankelijk het R.K. verenigingsgebouw gepland, maar in plaats daarvan verrees hier het Hotel-Café "De Betuwe". Het verenigingsgebouw, 'Ons Huis' (1959) werd uiteindelijk gerealiseerd aan de oostzijde van De Brink, waartoe een extra woning moest worden gesloopt. Ook het begin

van de Klapstraat werd later verbreed waartoe nog enkele woningen werden gesloopt. Het huidige beloop van de Brinksestraat dateert ook uit de wederopbouwperiode, inclusief de nieuwe, meer noordwaarts gelegen aansluiting op de Huissensedijk. De nieuwe bebouwing langs de Brinksestraat kwam vanaf 1958 tot stand.

Ook de eerste planmatige dorpsuitbreidingen met sociale woningbouw ten zuiden van de Klapstraat (Hennepstraat, 't Hofje, Meester Merksstraat, Oosterveldsestraat en Westerveldsestraat) dateren uit de wederopbouwperiode. De eerste woningen - dubbele woningen en een enkele drieslag - werden in 1949 gebouwd. In latere jaren werden ook woningen in langere blokken aaneen gebouwd. Het gebied kreeg een eenvoudige stedenbouwkundige opzet met enkele haaks op elkaar staande straten. In 1953 kreeg de lokale voetbalclub, V.V. Eldenia, een eigen sportveld aan de Westerveldsestraat. In de loop van 1958 werd de Wederopbouw in de gemeente Elst als voltooid beschouwd.

Langs de nieuwe Rijksautoweg naar Nijmegen werd in de jaren '50 als onderdeel van de IJssellinie de Defensiedijk aangelegd om te voorkomen dat tijdens een eventuele inundatie van de rivierzone heel Arnhem-Zuid onder water zou komen te staan.

Luchtfoto van Elden eind jaren 60. In het midden van de afbeelding ligt De Brink.

Links het kerkgebouw zonder toren (voor 1960); rechts met toren van na 1960

Gevelwand aan het nieuwe dorpsplein (De Brink); op de hoek Hotel Café "De Betuwe" op de nieuwe locatie.

2.5 Periode ca 1960-heden

In 1966 werd het dorpsgebied van Elden geannexeerd door de gemeente Arnhem. Deze annexatie was het resultaat van het streekplan Rijn en IJssel, waarin de verdere uitbreiding van Arnhem Zuid was voorzien. Het plan omvatte het behoud van de dorpskern van Elden en bebouwing van de gronden om het dorp heen. Om het dorp met de bestaande groene structuren te beschermen werd het dorp van alle kanten ingesloten door grote wegen: in aanvulling op de snelweg richting Nijmegen (A325) aan de oostzijde waren dat de Batavierenweg aan de noord- en westzijde en de Burgemeester Matsersingel aan de zuidzijde. Met deze ontwikkeling gingen alle boerenbedrijven buiten deze ring van wegen verloren. De wijken Elderveld, De Laar, Kronenburg en Vredenburg werden gebouwd in de voorheen open polders.

In Elden zelf veranderde in deze periode relatief minder dan in de omliggende gebieden. De al eerder in gang gezette planmatige (sociale) woningbouw werd vanaf de jaren '60 verder uitgebreid met de blokken rond de Gerststraat, Tarwestraat, Haverstraat, Speltstraat en

Hennepstraat. Aan de andere zijde van het dorp vond nog een kleinschalige uitbreiding rond de 1^e Laurenskamp plaats. Ten zuiden van het dorp werd verpleegtehuis Elderhoeve opgericht, op dat moment nog geheel gelegen tussen de landerijen.

Pas in de jaren '90 werd een groot deel van het dorpsgebied van Elden verder volgebouwd. In het zuiden werden het bedrijventerrein Gelderse Poort en het OHRA-gebouw ontwikkeld. Langs de Molenweg werden bedrijfshallen gebouwd voor het dorp zelf. Ook was sprake van verdere uitbreiding van de woonwijken, zoals tussen de Klaverstraat en de Elderhofseweg, het complex aan de Dokter H.J. Jagerstraat, en achter de R.K. Kerk de woningen aan de I.W.J. Vos de Waelstraat en Tappisstraat.

Een andere ontwikkeling met grote impact op Elden was de bouw van het Gelredome (1998), het stadion voor de voetbalclub Vitesse. De volledige hoek tussen de ringwegen, de voormalige Rijksweg en de Huissensedijk werd ontwikkeld tot parkeerplaatsen, het stadion en facilitaire gebouwen.

De jongste inbreidingen van het dorp Elden waren anno 2023 de ontwikkeling aan De Zagerij (2015) en De Tuin van Elden (2013). Laatstgenoemde ontstond op het terrein van een voormalig tuincentrum ten noorden van de Klapstraat, welke weer een relict was van de kwekerij op het landgoed Westerveld. Met 240 woningen was dit de grootste uitbreiding van Elden tot dan toe. Van recentere datum is ook het Park Zuiderveld, een nieuwe ontwikkeling tussen het dorp Elden en het bedrijventerrein Gelderse Poort.

3 Huidige ruimtelijke karakteristiek

Elden heeft een aantrekkelijke dorps sfeer met een duidelijk historisch accent dankzij de uit verschillende perioden daterende karakteristieke en deels monumentale bebouwing, waardevolle open ruimten, groengebieden, beplanting en het beleefbare (mini)reliëf.

Het dorpsgebied wordt omringd door de Batavierenweg, Nijmeegseweg (A 325) en Burgemeester Matsersingel. en het daaraan gelegen kantorenpark De Gelderse Poort. Daarbinnen vormen het Gelredome, het OHRA-gebouw en het kantorenpark De Gelders Poort grootschalige elementen die buiten het beschermd dorpsgezicht zijn gelegen. De daarlangs gelegen groenstructuren dragen samen met de resterende open gebieden bij aan de herkenbaarheid van Elden als een binnen de stad gelegen (voormalig) dorp.

In dit hoofdstuk wordt achtereenvolgens ingegaan op de ruimtelijke structuur (3.1), het bebouwingsbeeld (3.2) en de groenstructuur (3.3).

Elden – Huidige situatie

3.1 Ruimtelijke structuur

Dijkzone

Langs de **Huissensedijk** ligt de oude dorpskern van Elden. Rondom de oude Bonifaciuskerk met zijn daarbij gelegen kerkhof liggen een kosterij, pastorie, gemeenschapsgebouw, een voormalige pastorie en de voormalige R.K. "Waterstaatskerk". Aan de buitenzijde van de dijk staat een tweetal historische dijkhuizen (Huissensedijk 5-7 en 9-11).

De **Drielsedijk** onderscheidt zich van de Huissensedijk doordat het aangrenzende landschap opener is en er minder bebouwing in de directe omgeving van de dijk is te vinden. De Drielsedijk heeft een bochtig beloop, mede dankzij de twee wielen waar de dijk omheen is gelegd. Richting het noorden is sprake van een kleinschalig landschap met weilanden en de contouren van het voormalige fort Elden. Meer westelijk ligt het Park Westerveld, restant van het voormalige landgoed. Bij de Batavierenweg eindigt het dorp Elden.

Links: zicht vanaf de Huissensedijk op de Bonifaciuskerk en omgeving; rechts bebouwing aan de Huissensedijk

Huize Voorburg (Drielsedijk 1) met het daarbij gelegen wiel.

Klapstraat

De deels met klinkers bestrate **Klapstraat** vormt vanouds de verbinding tussen de Drielsedijk en de Rijksweg. Thans is de Klapstraat voor het autoverkeer bereikbaar vanaf een afslag van de Batavierenweg. Het noordelijke deel ligt langs het park Westerveld, meer zuidelijk loopt de straat na een grote bocht oostwaarts richting de Rijksweg. De straat is aangelegd over de oeverwal en kende mede dankzij de hogere ligging vanouds de nodige (verspreide) bebouwing. De straat heeft een dorps uiterlijk, mede dankzij het relatief smalle profiel en de langs delen van de weg aanwezige groene bermen en molgoten. Het oostelijke deel heeft aan weerszijden trottoirs en is tussen de Hennepstraat en Rijksweg-West breder met een groene middenstrook, die richting de Brink weer versmalt terwijl de bebouwing wel in dezelfde voorgevelrooilijn is geplaatst. Vanaf de Klapstraat loopt het zogenaamde Perenlaantje - de oude oprijlaan van het Huis Westerveld - in noordelijke richting. Het Perenlaantje is een klinkerpad met aan weerszijden perenbomen.

Het oostelijke deel van de Klapstraat met de tijdens de wederopbouw aangelegde groene middenstrook

Het Perenlaantje

De Brink

De **Brink** is een pleinvormige ruimte in het huidige centrum van Elden gelegen aan de rijksweg. Rond de tijdens de Wederopbouwperiode in zijn huidige vorm tot stand gekomen Brink zijn de centrale functies van Elden geclusterd. Het verharde plein met rondom verhoogde stoepen is hoofdzakelijk in gebruik als parkeerplaats. Rond het plein staan platanen.

Aan de westzijde van de Brink is sprake van een wand met gesloten bebouwing langs de Rijksweg-West. Schuin daar tegenover staat de R.K. Kerk aan de noordzijde van de brink. Langs de begraafplaats leidt het Kerkpad naar de daarachter gelegen Brinksestraat. Aan de oostzijde van de Brink staat een aantal vrijstaande panden redelijk dicht op elkaar, waardoor het beeld van de wand relatief gesloten is. Langs de Brinkseweg staat de laatste bebouwingswand van de brink van Elden. Op de hoek staat het dorpshuis en daarnaast enkele vrijstaande woningen.

De Brink. links zicht over de brink op de R.K. Lucaskerk en rechts de westelijke pleinwand.

Rijksweg

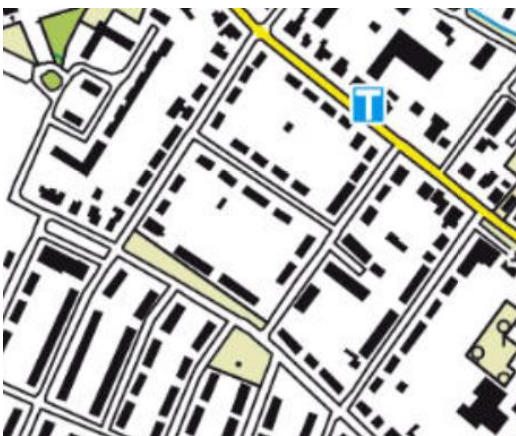
De **Rijksweg-West**, de oude verbindingsweg tussen de steden Arnhem en Nijmegen - voert midden door het dorp en is bestraat met klinkers. Het zuidelijke deel ligt in een open landschap en wordt aan beide zijden geflankeerd door een sloot. Aan de noordzijde ligt de Rijksweg verhoogd op een dijk, als oprit richting de voormalige rivierdijk. Binnen het dorp liggen langs een deel van het tracé trottoirs, maar ook groene / halfverharde bermen. Langs de oostzijde is de rijksweg deels voorzien van begeleidende opgaande beplanting in de vorm van linden. Langs de Rijksweg staat vrijstaande lintbebouwing.

Rijksweg-West; zuidelijke deel

Wederopbouwwijk

Ten zuiden van de Klapstraat bevindt zich de oudste planmatige dorpsuitbreiding ten behoeve van de (sociale) woningbouw rondom de **Hennepstraat, Westerveldsestraat, Oosterveldsestraat, Het Hofje** en de **Meester Merckxstraat**. Het stratenpatroon is blokvormig en de maten van de achtertuinen zijn ruim. De dubbele, of in kleine blokjes aaneen gebouwde woningen zijn met de voorgevels op de straat gericht en staan met de nokken evenwijdig aan de straat. De van een klinkerbestrating voorziene straten zijn relatief breed en voorzien van trottoirs. Langs de Meester Merckxstraat liggen karakteristieke groenstroken in de vorm van gazons met enkele opgaande bomen.

De oudste planmatige dorpsuitbreiding voor woningbouw. Links plattegrond; rechts groenstrook langs de Meester Merckxstraat.

3.2 Bebouwingsbeeld

Het dorp Elden heeft een gevarieerd bebouwingsbeeld. Langs de oude assen van het dorp staat vooral vrijstaande dorpsbebouwing uit verschillende perioden. Daarnaast zijn op verschillende locaties (planmatige) uitbreidingswijken en ook meer recente inbreidingswijken te vinden. Al deze uit- en inbreidingen stammen van na de Tweede Wereldoorlog. In het navolgende worden aspecten van het huidige bebouwingsbeeld kort geschetst per periode, waarbij achtereenvolgens onderscheid is gemaakt tussen de oudste bebouwing (tot ca 1900), de bebouwing uit de periode 1900-1945, de Wederopbouwperiode en de meer recente bebouwing.

Oudste bebouwing

Enkel de kerktoeren van de Bonifaciuskerk stamt van voor de 19de eeuw. Het schip van de kerk stamt uit 1866, het jaar waarin ook het oude schip werd afgebroken. Het nieuwe schip is een eenvoudige zaalkerk.

Bonifaciuskerk

Langs de Huissensedijk, Rijksweg-West en de Klapstraat is de meeste bebouwing uit de 19de eeuw te vinden. Deels zijn dit historische boerderijen, maar er zijn ook diverse burgerwoningen te vinden. Huize Oosterveld (Rijksweg 65) en Rijksweg 37 zijn villa's uit deze periode. Andere memorabele gebouwen uit de 19de eeuw zijn de Jozefschool, de korenmolen De Hoop (Molenweg 1), de pastorie (Huissensedijk 14), de kosterij (Huissensedijk 6 & 8), de voormalige school (Huissensedijk 8a) en de voormalige R.K. Waterstaatskerk (Huissensedijk 2-4). Van het landgoed Westerveld zijn twee boerderijen, een muur en een tuinderswoning bewaard gebleven. De 19de-eeuwse bebouwing bestaat vooral uit panden van een bouwlaag met een zadeldak, met een enkele uitzonderingen, zoals de villa's (Rijksweg-West 37 en Villa Oosterveld). De meeste kappen van dit type zijn haaks op de staat gezet.

Links; De voormalige R.K. Waterstaatskerk; rechts: een van de boerderijen op het landgoed Westerveld

Links Huize Oosterveld, gebouwd in 1886, rechts het dubbele woonhuis De Grift (Rijksweg-West 64-66), gebouwd in 1921.

Periode 1900-1945

Ook de bebouwing uit de periode 1900-1945 ligt voornamelijk langs de historische assen van het dorp, namelijk de rivierdijk, de Rijksweg en de Klapstraat. Uit het interbellum stammen enkele gebouwen. De huidige basisschool De Troubadour dateert uit 1936 en is gebouwd als kleuterschool. Ook het dubbele woonhuis *De Grift* (Rijksweg 64-66) stamt uit deze periode. Verder zijn er ook enkele vrijstaande kwekerswoningen bewaard gebleven, relicten uit de periode van Elden als fruitelersdorp.

Wederopbouwperiode

Uit de wederopbouwperiode stamt een volgende reeks bebouwing van het dorp. Twee noodwoningen aan het begin van de Huissensedijk behoren waarschijnlijk tot de vroegste naoorlogse bebouwing. Deze woningen bestaan uit een bouwlaag met een lessenaarskap. Aan de Klapstraat staan verschillende twee-onder-een-kappers die in een sobere Delftse schoolstijl gebouwd zijn. Enkele hiervan maken deel uit van een garagebedrijf met bijbehorend pompstation. Rond De Brink staan aan de westzijde enkele geschakelde panden die gebouwd zijn als woonwinkelhuis. Deze bestaan uit twee bouwlagen met een zadelpak en zijn ook gebouwd in de stijl van de Delftse School. Aan de Westkant van de brink zijn wederopbouwpanen met modernere elementen te vinden, waarvan met name *Ons Huis* opvalt vanwege de mengeling tussen Functionalisme en traditionalistische elementen. Op de hoek van de Rijksweg-West en

De Brink staat de voormalige dorpsschool en het huidige dorps huis *Ons Gebouw*, met een sobere opzet ten opzichte van andere panden. Voor alle panden aan De Brink geldt dat er aandacht is uitgegaan naar centrumvorming op deze plek, waardoor deze meer aanzienlijk is dan de andere wederopbouwvanden. Buiten De Brink werd indertijd ook nog een deel van de Klapstraat aangewezen voor commercie. Het meest zichtbare onderdeel hiervan is het café op de hoek van de Klapstraat en de Hennepstraat. De andere panden zijn zonder commerciële functie gerealiseerd.

Links: R.K. Lucaskerk (1951); rechts: het oorlogsmonument van Elden

Aan de zuidzijde van de Klapstraat ligt een uitbreidingswijk waar in verschillende fases uitbreidingen van het dorp zijn gerealiseerd. De oudste bebouwing ligt aan de Westerveldsestraat (1949), Oosterveldsestraat (1949-1952) en de Hennepstraat (1952). De oudste woningen bestaan uit een enkele bouwlaag met een kap met rode dakpannen. Wat meer recente woningen hebben twee bouwlagen met een kap. Een deel van deze woningen is gebouwd als duplexwoningen, zoals het geval was bij de Hennepstraat 4-14, maar deze zijn in 1977 gewijzigd naar eengezins-rijwoningen. Ook deze woningen zijn gebouwd in een traditionalistische, door de Delftse School beïnvloede stijl, gekenmerkt door het gebruik van baksteen en rode dakpannen.

Vroege wederopbouwwoningen aan de Oosterveldsestraat

De Meester Merckxstraat vormt de grens tussen de vroege wederopbouwperiode en de later gebouwde wederopbouwpanden. De woningen langs de Speltstraat, Haverstraat, Tarwestraat en Gerststraat zijn gerealiseerd vanaf 1956 tot 1969. De woningen zijn groter en de straten zijn ruimer opgezet dan in het andere deel. Behalve baksteen zijn de gevels soms ook bekleed met hout.

Langs de Brinksestraat en de 1^e Laurenskamp staan ook panden uit de late wederopbouw. Het betreft zowel vrijstaande, geschakelde als rijwoningen. De woningen richten zich naar het bochtige wegbeloop rond de centrale kruising ter plaatse. Deze woningen bestaan uit twee bouwlagen met een kap, hebben vaak een lichtere steen met donkere dakpannen. Andere losse invullingen uit de wederopbouwperiode zijn twee bungalows aan de Klapstraat (76 en 74), enkele vrijstaande woningen langs de Klapstraat en de Rijksweg en een wederopbouwboerderij aan de Huissensedijk.

Recente bouw

Aan de zuidzijde van de Klaverstraat ligt een uitbreiding die is gerealiseerd in de late jaren '90. Deze woningen zijn geschakeld, twee-onder-een-kap of vrijstaand. Dezelfde woningen komen ook voor bij de Zagerij, de Doktor H.J. Jagerstraat, de Tappisstraat en de Tuinen van Arnhem. De woningen bestaan in deze jongere uit- en inbreidingswijken veelal uit twee bouwlagen met een kap. In het laatstgenoemde project zijn nog twee appartementencomplexen van drie bouwlagen met een kap te vinden; de enige 'hoogbouw' in het dorp. Aan de Molenweg, de oostzijde van het dorp, ligt een bedrijfsterrein met een woonwagenkamp. Andere bedrijfslocaties zijn twee garages langs het noordelijke deel van de Rijksweg-West en twee bedrijven aan de Klapstraat.

3.3 Groenstructuur

Langs de dijkzone liggen met name kleinschalige, open weilanden met op enkele perceelsranden struwelen met wilgen, meidoorns en zwarte elzen. Aan de noordelijke rand van het open gebied is de beplanting forser, om op deze manier de Batavierenweg en het Gelredome gedeeltelijk minder zichtbaar te maken. Rond de kerk hebben de huizen ruime tuinen, waarin kleine percelen met gras, boomgaarden en tuinderijen zijn te vinden. De begraafplaats is omzoomd met beukenhaag met twee booghagen als toegang. Op de begraafplaats zelf zijn enkele forse solitaire bomen te vinden. Bij de afrit richting de kerk staat een historische Oosterse plataan met stamomtrek van 791 centimeter, een van de omvangrijksten van zijn soort in Nederland.

Plataan aan de Huissensedijk

De Rijksweg-West wordt in het noordelijke deel gemarkeerd door een rij lindenbomen langs de weg. Sommige van deze linden zijn van recentere jaren, maar er staan ook enkele historische knotlinden ter hoogte van Huize Oosterveld. Rond de Brink staan platanen langs de weg. Pas ter hoogte van de Molenweg, richting het zuiden, is er weer wegbeplanting in de vorm van linden. Het zuidelijke deel van de Rijksweg-West heeft weinig beplanting; daar is het beeld opener door de aangrenzende park- en graszones aan beide kanten. Langs de zijstraat, de Elderhofseweg, zijn dichte struwelen geplant. Aan de Klapstraat staan aan het bebouwde deel geen bomen als wegbeplanting. Ten noorden van het water staan er aan een zijde populieren langs de Klapstraat.

In de wederopbouwwijk liggen verscheidene delen die bewust open zijn gehouden. Met name langs de Meester Merksstraat liggen brede grasstroken met bomen tussen de wegen en de woningen. Ook langs de verbreding van de Klapstraat ligt een dergelijke groenstrook. Deze meegedachte groene delen van de publieke ruimte zorgt voor een relatief ruimtelijke opzet. De andere straten in de wijk zijn smaller in opzet, maar hebben wel ruimte voor perkjes en bescheiden bomen.

Karakteristieke groenstrook langs de Meester Merckxstraat

Verspreid door het dorp liggen relictten van het telers- en fruittelersverleden van Elden. Bij de Rijksweg 70 lag tot 2022 een actieve laagstamboomgaard in het midden van het dorp. Bij Rijksweg 35, 81 & 87, Klapstraat 61, Klapstraat 50, Brinksestraat 14, Brinksestraat 26, Kerkpad 3 & 5, Drielsedijk 1 zijn restanten van de hoogstamboomgaarden die Elden ooit rijk was te vinden. In Park Zuiderveld en Park Westerveld zijn hoogstamboomgaarden herplant. Bij de Meester Merckxstraat 7 & 64 en langs het Perenlaantje zijn volkstuincomplexen te vinden. De volkstuinen in Elden zijn primair moestuinen met weinig sierelementen.

De bebouwing van Elden is ruim opgezet, wat ruimte laat voor groene invulling van de tuinen. De dorpse sfeer van dit groen draagt bij aan het algehele karakter van het dorp.

Het Hoefijzer, een relict van het voormalige Fort Elden.

4 Nadere typering van de te beschermen waarden

Essentieel is dat Elden herkenbaar blijft als een (Betuws) dorp in de stad Arnhem en het aantrekkelijke dorpse karakter in stand blijft. Hoewel de ontwikkelingen in en vooral ook rondom Elden niet hebben stilgestaan is de ontwikkelingsgeschiedenis nog goed afleesbaar aan de in de loop der eeuwen ontstane dorpsplattegrond, de wegenstructuur, de uit de verschillende perioden bewaard gebleven dorpsbebouwing en de groene gebieden rondom en binnen de bebouwde kom.

Het aantrekkelijke dorpse karakter wordt behalve door de dorpse stedenbouwkundige opzet en landschappelijke structuren in belangrijke mede bepaald door diverse vanuit cultuurhistorisch oogpunt waardevolle gebouwen - waaronder diverse van rijks- of gemeentewege beschermde monumenten - waaraan de oorspronkelijke functie, ook als daarvan nu geen sprake meer is, nog altijd afleesbaar is.

Ten behoeve van deze nadere typering van de beschermen waarden is het dorpsgebied opgedeeld in een viertal zones (zie ook begrenzingskaart), die hierna afzonderlijk worden behandeld.

Met betrekking tot zone 1 (historische dorpskern, Huissensedijk, Drielsedijk en direct aangrenzende gebied) zijn de volgende aspecten van belang:

- De Huissensedijk en Drielsedijk als waterstaatkundig relict, met de wielen en de uitwateringssluizen in de Drielsedijk; de beleefbaarheid van het hoogteverschil tussen beide dijken en de aangrenzende gebieden;
- Het resterende deel van het nog open polderlandschap ten noorden van de Drielsedijk met het daarin gelegen hoefijzer als relict van het voormalige Fort Elden;
- Het park Westerveld als relict van het Huis en landgoed Westerveld;
- De relict van de oude dorpskern aan / nabij de Huissensedijk, met o.a. de N.H. Bonifaciuskerk en voormalige R.K. waterstaatskerk en de dijkbebouwing.
Specifiek zijn de volgende panden in deze categorie van waarde:
 - Bonifaciuskerk, Huissensedijk 8;
 - Voormalige kosterij, Huissensedijk 6 & 8;
 - Voormalige R.K. Waterstaatskerk, Huissensedijk 2 & 4;
 - Voormalige pastorie, Huissensedijk 14;
 - Dijkwoningen, Huissensedijk 5-7; 9-11;
 - noodwoningen, Rijksweg-West 92A-B;
- Bebouwing aan de Drielsedijk: huize Voorburg (Drielsedijk 1) en boerderij Drielsedijk 3;
- Het in het algemeen dorpse, en individuele karakter van de overige bebouwing, bestaande uit één of twee bouwlagen met kap, veelal uitgevoerd in natuurlijke materialen (baksteen, hout, gebakken pannen) en natuurlijke kleuren)
- De ruime en groene dorpsopzet mede dankzij de aanwezigheid van moestuinen, boomgaarden en weilanden.

Met betrekking tot zone 2 (lintbebouwing Rijksweg-West en Klapstraat), zijn de volgende aspecten van belang:

- De belangrijke linten van het dorp, de Rijksweg-West en de Klapstraat, ligging en beloop, dwarsprofielen (op hoofdlijnen, nog resterende groene bermen, molgoten, trottoirs), verharding (klinkerbestrating) en beplanting (langs de Rijksweg-West: linden);
- Het algemene bebouwingsbeeld: overwegend vrijstaande panden met een individueel karakter bestaande uit één of twee bouwlagen met kap, veelal; uitgevoerd in natuurlijke materialen (baksteen, hout, gebakken pannen) en natuurlijke kleuren);
- De oriëntatie van de bebouwing op de Rijksweg-West en de Klapstraat;
- De ruime kavels met groene tuinen;

- De sporadische bebouwing van voor 1945. Specifiek zijn van waarde:
 - R.K. School, Rijksweg-West 29
 - Kleuterschool, Rijksweg-West 63
 - Korenmolen De Hoop, Molenweg 1, met het bijbehorende molenbiotoop
 - Villa Oosterveld, Rijksweg-West 65.

Met betrekking tot zone 3 (wederopbouw), zijn de volgende aspecten van belang:

- De stedenbouwkundige opzet, voortkomende uit het wederopbouwplan Elden met De Brink als voorbeeld van naoorlogse pleinvorming en het eenvoudige, orthogonale stratenplan van de woonbuurt ten zuiden van de Klapstraat, inclusief de groenstroken aan de Klapstraat en de Meester Merkxstraat (grasstroken met opgaande bomen);
- De Brink met het ensemble van centrum-gerichte gebouwen om het plein heen, zoals de kerk, de woonwinkelpanden en de gemeenschapshuizen, alsmede de rondom staande beplanting met platanen;
 - De R.K. Lucaskerk, Rijksweg-West 52, met naastgelegen pastorie (Rijksweg-West 54) die van oudere oorsprong is;;
 - Het voormalige gemeenschapshuis Ons Huis, De Brink 9;
 - Café, Klapstraat 13;
 - Het dorpshuis Ons Gebouw, Rijksweg-West 50;
 - De gesloten gevelwand van Rijksweg 45-57;
- De woonbuurt ten zuiden van de Klapstraat uit de vroege wederopbouwwijk met verschillende typen dubbele, of in kleine blokjes aaneen gebouwde woonhuizen (met de voorgevels op de straat gericht en met de nokken evenwijdig aan de straat) op relatief ruime kavels met kleine voortuinen en diepe achtertuinen: middenstandswoningen aan de Meester Merkxstraat en Hennepstraat, arbeiderswoningen aan de Oosterveldsestraat, Hennepstraat, Het Hofje en Westerveldsestraat, bouw onder eigen beheer bij Hennepstraat 19-21.
- De door de Delftse school beïnvloede architectuur van het merendeel van de tijdens de (vroege) wederopbouw gebouwde panden.

Voor zone 4 (groene randzone, gevarieerde dorpsbebouwing en inbreidingen) zijn de volgende aspecten van belang:

- Het stratenpatroon, voor zover voortbouwend op de grote dragers van het dorp, zoals de dijk, de Rijksweg-West en de Klapstraat;
- De bebouwing met kleine korrelgrootte, vaak bestaande uit 1 of 2 bouwlagen met een kap;
- De groene en open plekken in het dorp die het geheel lucht geven, zoals de volkstuinten, boomgaarden, weides, parken en plantsoenen, sportcomplexen en groen aangeklede tuinen;
- De groene randzone om Elden die het dorp afschermt van de omringende wegen;
- De Defensiedijk aan de oostzijde van Elden als relict van de Koude Oorlog.
- Het Perenlaantje.

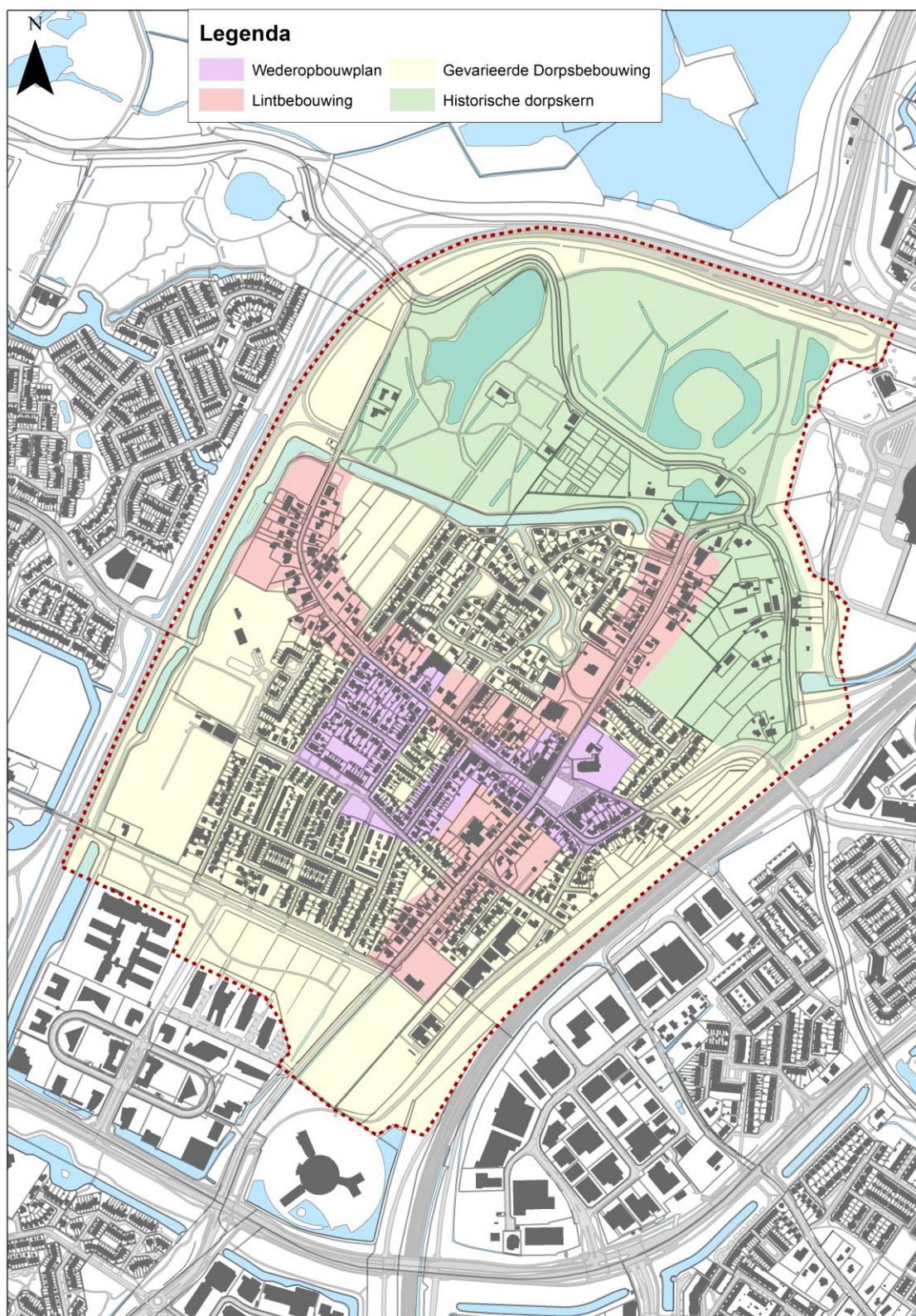
5 Begrenzing aangewezen gebied

Uitgangspunten bij de begrenzing zijn dat deze zodanig wordt vastgesteld dat:

- de waardevolle ruimtelijke structuren, bebouwing en verdere karakteristieken van het dorpsgezicht daarbinnen zijn gelegen inclusief de groene omzoming ervan;
- de grens een logische grens is, die zowel in het veld als op kaarten goed herkenbaar is.

Aldus ligt aan de west- en noordzijde van het dorpsgezicht de grens aan de binnenrand van de Batavierenweg tot de aansluiting van de Eldenseweg. Vervolgens loopt de grens zuidwaarts langs de oostelijke rand van de beplanting die het terrein van het Gelredome scheidt van het dorpsgebied van Elden in de richting van de Huissensedijk. Achter de percelen Huissensedijk 5-11 ligt de grens langs de westzijde van de watergang. Verder zuidwaarts, tot aan het OHRA-gebouw, ligt de grens langs de oostzijde van de Defensiedijk die zelf binnen de omgrenzing is gelegen.

De agrarische percelen tussen de Defensiedijk en de Rijksweg-West vormen samen met het Park Zuiderveld en de groenstrook tussen het AZC-terrein en de Elderhofseweg de meest zuidelijke delen van het beschermd dorpsgezicht; het kantorenpark Gelderse Poort - inclusief het OHRA-gebouw - en het AZC-terrein liggen buiten de omgrenzing.

Begrenzingskaart en ligging deelgebieden

6 Waardering (motivering)

Het dorp Elden is voor de gemeente Arnhem van hoge (cultuur)historische waarde vanwege de ouderdom en de afleesbaarheid van de ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis aan de in de loop der eeuwen ontstane dorpsplattegrond, wegenstructuur en aan de uit verschillende perioden bewaard gebleven dorpsbebouwing, waarbij de Wederopbouwperiode in belangrijke mate medebepalend is geweest, zowel in stedenbouwkundige als in architectonische zin.

Het gebied is mede van belang vanwege het aantrekkelijke, historische en dorpse karakter dat in groot contrast staat met het meer stedelijke karakter van de rest van Arnhem. De bebouwing is kleinschalig van karakter, er zijn ruime tuinen, en er is veel opgaand groen aanwezig - zowel in het openbaar gebied als in de tuinen - en er zijn (restanten) van weilanden, boomgaarden en (moes)tuinen.

De historische dorpskern is van cultuurhistorische waarde vanwege het complete ensemble in dit deel van het dorp. De N.H. Bonifaciuskerk, de voormalige R.K. waterstaatskerk, pastorie, kosterij en dorpsschool maken een compleet beeld van het oude centrum van het dorp Elden. De samenhang van de gebouwen en structuren langs de Huissensedijk en Drielsedijk is sterk, waardoor het geheel van stedenbouwkundige en landschappelijke waarde is. De relictten van het landgoed Westerveld en het Fort Elden dragen bij aan de landschappelijke waarde. De Klapstraat en Rijksweg-West zijn - mede dankzij de daaraan staande bebouwing nog duidelijk herkenbaar als oude dorpslinten.

Elden is voor de gemeente Arnhem tevens van (cultuur)historische, stedenbouwkundige en architectonische waarde vanwege de wijzigingen tot stand gekomen in de Wederopbouwperiode op basis van het Basisplan voor de Wederopbouw met zijn latere wijzigingen. De stedenbouwkundige opzet en architectonische vormgeving zijn op hoofdlijnen intact gebleven, zowel in de omgeving van De Brink - het "nieuwe" dorpscentrum - als de oudste planmatige dorpsuitbreiding met woningen in het gebied direct ten zuiden van de Klapstraat.

Bronvermelding

Dam, C.H.P.M. van, Blok, E.M.J. (2021) *Groen Erfgoed Elden*. SB4, Wageningen.

Frank, C.J.B.P. & van Hest, J.H.J. (2002) *Elden; Betuws dorp in Arnhem-Zuid*. Uitgeverij Matrijs, Utrecht.

Eldense Parels (2021) *Masterplan 2050 voor het behoud van de gebouwde geschiedenis en landschap Elden*.

Historische Kring Elden (2017) *Kringbulletin*. Jaargang 36, Nummer 133.

Lemmens, M.E.D., Frank, C.J.B.P. (2019) *Quickscan Elden, cultuurhistorisch waardevolle bebouwing*. Nijmegen, Monumenten Advies Bureau.

Steegh, A. (1978) *Monumentenatlas van Nederland; 1100 historische nederzettingen in kaart*. Zutphen: De Walburg Pers.

Stenvert, R. et al. (2000) *Monumenten in Nederland: Gelderland*. Zeist, Waanders Uitgevers.

Archieven

Gelders Archief

Toegang 0873: Nummer 89-0002. Verpondingskaart

Toegang 2951: Nummer: 743 Wederopbouwplan Elden

Toegang 2951: Nummer: 567 Openbare Werken

Toegang 2951: Nummer 566 Wederopbouwplannen Elst

Websites

<https://etymologiebank.nl>

<https://reliwiki.nl>

<https://www.monumenten.nl/monumenten>

Kaartmateriaal

Topografische kaarten 1800-2020 via Esri Nederland

Kadastrale Minuut via HISGIS Gelderland

BRT/BGT via PDOK Nederland

Obliekbeelden en luchtfoto's via Cyclomedia